

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

GÜDER ASLAN MEHMET HASAN

**TÜRK ŞAİRİ MEHMET AKİF ƏRSOYUN
ƏSƏRLƏRİNDƏ TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ**

5804.01 – ümumi pedaqogika, pedaqogikanın və təhsilin tarixi

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı - 2016

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Pedaqogika və psixologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər:

Kərim Alı oğlu Məmmədov
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor

Rəsmi opponentlər:

Əjdər Əbdülhüseyn oğlu Ağayev
pedaqogika üzrə elmlər doktoru,
professor, əməkdar müəllim

Elman Hilal oğlu Quliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat:

Bakı Dövlət Universitetinin Pedaqogika
kafedrası

Müdafiə «05» aprel 2016-cı il tarixdə saat ____ da Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD.02.061 dissertasiya Şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az- 1000, Bakı şəhəri, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat «____» mart 2016-cı ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

K.R.Quliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Problemin aktuallığı. Gənc nəslin milli mənlük şüurunun formalaşdırılmasında, milli şərəf və ləyaqət hissının inkişaf etdirilməsində tərbiyənin əvəzedilməz rolu vardır. Uşaqların müsbət əxlaqi keyfiyyətlərinin, mənauiyyatının inkişaf etdirilməsi prosesində tərbiyənin əxlaqi, vətənpərvərlik, hüquqi, estetik, fiziki tərbiyə kimi istiqamətləri yaxından iştirak edir. Məktəb, ailə isə bu məsələnin həllində böyüməkdə olan nəslin yardımçısına çevrilir.

Təlim-tərbiyə prosesində müəllimin fəallığı ilə yanaşı, onun təbliğ etdiyi ədəbiyyatın ideya istiqamətinin böyük rolu vardır. Bu ədəbiyyatın yaradıcılarından biri də Türkiyənin millətçi şairi, Türkiyə Respublikasının himninin müəllifi Mehmet Akif Ərsoydu. O, vətənpərvərlik və yüksək əxlaqi hissləri ilə fərqlənən şairlərdən biridir. Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərində qoyulan mövzular həyatiliyi, ictimai-sosial səviyyədə olması ilə diqqəti cəlb edir.

Mehmet Akif Ərsoyun toxunduğu bütün ictimai-siyasi, sosial mövzulara, yaratdığı obrazlara bir pədaqoq, müəllim gözü ilə də yanaşmışdır. Bu, ondan irəli gəlir ki, Mehmet Akif öz dövrünün görkəmli insənpərvəri, əxlaq nəzəriyyəçisi və məarifçisi olmuşdu. Onun yaradıcılığında tərbiyənin demək olar ki, bütün növlərinə müraciət edilmişdir. O, gənclərin əxlaqi, dini, estetik, hüquqi və ailə tərbiyəsinə yüksək qiymət vermişdir.

Şairin yaradıcılığı məktəblinin şəxsiyyətinə mütəşəkkil, məqsədyönlü şəkildə təsir göstərərək, onlarda düzgün davranış adətlərinin və vərdislərinin formalaşdırılmasına, cəmiyyətə zidd hallara qarşı dözülməzlik münasibətlərinin tərbiyə olunmasına kömək etməkdədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, şairin həyat və yaradıcılığı müasir Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında, o cümlədən pədaqoji fikrində araşdırılsa da, Azərbaycanla Mehmet Akifin həyatı və əsərləri, burada qoyulan məsələlər ətraflı olmasa da, yalnız ədəbiyyatçılar tərəfindən tədqiq olunmuşdu. Bunların sırasında B.D.Osmanlı, S.M.Qasımlı (“1920-ci illər Azərbaycan mətbuatında Türkiyə ədəbiyyatının tədqiqinə dair materiallar”, Bakı, 2004), İ.A.Rəsuli “Dramaturgiyamızda Türkiyə”, Bakı, 2001), S.G.Gündoğdu (“Mehmet Akif Ərsoyun millətçiliyi: Türk dünyamız”, Azərbaycan. 2006, № 5), S.G.Gündoğdu (“Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığında ictimai problemlərin bədii təcəssümü”, Bakı, 2012), E.H.Quliyev “Türkiyə türk ədəbiyyatı (XIX-XX əsrlər)”, Bakı, 2003),

A.A.Abiyev “Tənzimat dövrü Türkiyə ədəbiyyatı”, Bakı, 2005) və digər alimlərin adlarını çəkmək mümkündür.

Azərbaycan ədəbiyyatının Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Abdulla Şaiq kimi romantikləri sırasına yüksələn, Məhəmməd Hadi kimi həyatı hadisələrlə, həyatın çirkinlik və eybəcərlikləri, ziddiyyətləri ilə çox yaxın olan Mehmet Akif Ərsoyun pedaqoji ideyalarının tədqiq olunmaması təəssüf hissi doğurur. Halbuki gənclərin tərbiyəsində Mehmet Akif Ərsoyun bədii irsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Elə bu səbəbdən də “Türk şairi Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərində tərbiyə məsələləri”ni dissertasiya mövzusu kimi seçmişik.

Tədqiqatın obyektini Mehmet Akif Ərsoyun bədii yaradıcılığı təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti türk şairi Mehmet Akif Ərsoyun irsində tərbiyə məsələləridir.

Tədqiqatın məqsədi Mehmet Akif Ərsoyun yaşadığı dövrün ədəbi və ictimai mahiyyətini şərh etməkdən, həyatı və yaradıcılığının mühüm məqamlarını araşdırmaqdan, böyüyən nəslin əxlaqi-mənəvi, etik, estetik, hüquq və ailə tərbiyəsi ilə bağlı fikir və ideyalarını sistemləşdirməkdən, Türk pedaqoji fikir tarixindəki yerini və rolunu üzə çıxarmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

- Mehmet Akif Ərsoyun yaşadığı dövrün ədəbi və ictimai mahiyyətini şərh etmək;
- Mehmet Akif Ərsoyun həyatı və yaradıcılığının mühüm məqamlarını araşdırmaq;
- Mehmet Akif Ərsoyun böyüyən nəslin əxlaqi-mənəvi, etik, estetik, hüquq və ailə tərbiyəsi ilə bağlı fikir və ideyalarını sistemləşdirmək;
- Mehmet Akif Ərsoyun türk pedaqoji fikir tarixindəki yerini və rolunu müəyyənləşdirmək;
- Mehmet Akif Ərsoyun bədii irsinin ümumtəhsil məktəblərində tədrisinin şagirdlərin milli tərbiyəsində oynadığı rolu üzə çıxarmaq.

Tədqiqatın metodoloji əsasını pedaqoji fakt, hadisə və prosesləri öyrənmək, dərk etmək və dəyişdirmək məqsədilə tədqiq olunan prinsiplər, metodlar, vasitələr və nəzəri müddəaların məcmusu təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: nəzəri təhlil, tarixi-müqayisəli metod, arxiv sənədlərinin öyrənilməsi.

Müdafiəyə təqdim olunan müddəalar:

- Mehmet Akif Ərsoyun yaradıcılığına yaşadığı dövrün ədəbi və ictimai-siyasi hadisələri mühüm təsir göstərmişdir;

- Mehmet Akif Ərsoy böyüyən nəslin əxlaqi-mənəvi, etik, estetik, hüquq və ailə tərbiyəsi ilə bağlı bitkin fikir və ideyaların müəllifidir;

- Mehmet Akif Ərsoyun bədii irsi böyüyən nəsildə milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət, əxlaqi-mənəvi yetkinlik və saflıq kimi yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasında, bir vətəndaş kimi tərbiyə almasında mühüm rol oynayır.

- Türk pedaqoji fikir tarixində milli-mənəvi tərbiyə konsepsiyasının formalaşmasında Mehmet Akif Ərsoyun mühüm xidmətləri var.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq Azərbaycan pedaqogikasında Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığına müraciət edilir. Şairin əsərlərində qoyulan vətənpərvərlik, əxlaq, ailə, hüquq, estetik tərbiyə məsələləri araşdırılır. Mehmet Akif yaradıcılığında tərbiyə məsələlərinin orta məktəblərdə öyrədilməsi və təbliği istiqamətləri müəyyən edilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Mehmet Akif Ərsoyun yaradıcılığında böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsinə dair irəli sürülmüş elmi müddəalar və təhlillər pedaqoji fikir tarixinin yeni ideyalarla zənginləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Mehmet Akif Ərsoyun pedaqoji irsi ilə bağlı araşdırmalar Türkiyə və Azərbaycanda pedaqogika tarixi ilə bağlı mühazirə və seminar məşğələlərinin aparılmasında, xüsusi kursların tədrisində, antologiya və müntəxəbatların hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. İddiaçı tədqiqatın nəticələri ilə bağlı Qafqaz Universiteti Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq elmi konfransında (2013, 26-27 Aprel), Qafqaz Universiteti Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransında (2015, 17-18 Aprel), Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XIX Respublika Elmi Konfransında (2015, 7-8 Aprel), Azərbaycan Dillər Universiteti "Azərbaycan dillərinin tədrisinin aktual problemləri: Respublika elmi praktiki konfransında (2015, 4-5 may) məruzələrlə çıxış etmiş, həmçinin Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi jurnallarda 9 məqalə çap etdirmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin "**Mehmet Akif Ərsoyun həyatı və yaradıcılığı**" adlanan I fəslə iki yarım-fəsiləndən ibarətdir. Birinci yarım-fəsil "*Mehmet Akif Ərsoyun yaşadığı ədəbi-ictimai mühit*" adlanır. Burada Türk dünyasının və ədəbiyyatının qüdrətli sənətkarlarından, xalqın maariflənməsi yolunda mübarizə aparmış ziyalılardan biri olan Mehmet Akif Ərsoyu yetişdirən ədəbi-ictimai mühit haqqında məlumat verilir.

Mehmet Akif Ərsoy Türk xalqının milli-mənəvi və əxlaqi sütunlarından biri olmuşdur. Burada XIX əsrdə Osmanlı imperiyasının süqutuna səbəb olan daxili və xarici şəraitin irəli sürdüyü tələblər, Avropa dövlətlərinin Türkiyə ərazisini işğal etmələri ilə bağlı planları və bunun ətrafında gedən mübarizələr, Türkiyənin min illik tarixində irəli atdığı ən böyük addım-Tənzimatın elan edilməsi, "Gənc türklər" hərəkatı, XX əsrin əvvəllərində Mustafa Kamal Atatürkin şəxsiyyəti və yürütdüyü bacarıqlı və usta siyasəti, dövrün ən ağır, lakin ölkənin taleyində mühüm rol oynayacaq Çanaqqala döyüşləri, Sarıqamış və Sakarya hadisələri haqqında məlumat verilmiş və göstərilmişdir ki, türk dünyasının vətəndaş şairi, Türkiyə Cümhuriyyətinin himninin müəllifi Mehmet Akif Ərsoyun həyatı və yaradıcılığı belə keçməkeşli zamana təsadüf edir.

İkinci yarım-fəsil "*Mehmet Akif Ərsoyun həyatı və bədii yaradıcılığı*" adlanır. Burada Mehmet Akif Ərsoyun həyatı və yaradıcılığı nəzərdən keçirilmişdir. Mehmet Akif Ərsoyun həyatı üç fərqli dövrü əhatə edir. Sultan II Əbdülhamiddən sonra Tənzimat və daha sonra da Respublika dövrlərini yaşayan şair həyatı boyunca bir çox hadisələrlə qarşı-qarşıya qalmışdır.

XIX əsrin sonlarından etibarən böyük iqtisadi-siyasi böhranlarla qarşılaşan Osmanlı dövlətinin düşdüyü vəziyyətdən qurtuluş çarələri axtaran mütəfəkkirlər çıxış yolu həllinin daha çox Qərbdə olduğunu irəli sürərək, sahib olduqları milli dəyərlərdən imtina etmişlər. Mehmet Akif isə əksinə, min illər boyu qazanılan dəyərləri, adət-ənənələri saxlamaqla, türkçülüğü qorumaqla və heç nəyə güzəştə getməməklə Qərbin ictimai-siyasi, elmi, texniki, mədəni inkişafından faydalanmanın lazım olduğu fikrini müdafiə etmişdir. Mükəmməl təhsil alan Mehmet Akif Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak etmişdir. O, 1918-ci ildə "Yüksək İslam Cəmiyyəti"nə Baş katib təyin edilmiş, bu vəzifəni davam etdirmək üçün 1920-ci ildə həmin cəmiyyətə üzv seçilmişdir. Elə o ildə də Ankaraya

qayıtdıqdan sonra Türkiyə Böyük Millət Məclisinin iclasında iki bölgədən olan millət vəkili kimi iştirak etmişdir.

Şairin ədəbi yaradıcılığa nə vaxt başladığı məlum deyildir. Onun doğum tarixinin 1873-cü ilə aid olduğunu nəzərə alsaq, o zaman ilk şeirini 31, ilk kitabının isə 38 yaşında olarkən nəşr etdirdiyini söyləyə bilərik. Mehmet Akifin ilk şeirlərindən aydın olur ki, o, bu əsərləri əsarət içində boğulan, zülm altında tapdanan xalqına mənən azacıq da olsa dayaq olmaq, dərdinə şərik olmaq üçün yazmışdır.

“Safahat” adlı ilk şeirlər kitabı 1911-ci ildə nəşr edilmişdir. “Safahat” əsərində 1904-cü ildən sonra yazılan və ya müxtəlif jurnal və qəzetlərdə çap olunan şeirləri də yer almışdır. 11240 misradan ibarət olan “Səfahat”da 108 mənzum əsər verilmişdir. Şairin öz dəsti-xətti ilə hazırladığı bu kitablar 1908-ci ildən ömrünün axırına qədər yazdığı nümunələrdən tərtib edilmişdir. “Safahat”ın birinci kitabına daxil olan “Küfə”, “Məhəllə qəhvəsi”, “Meyxana”, “Xəstə”, “Seyfi baba” kimi məşhur şeirlərdə cəmiyyətdə mövcud olan sosial və siyasi sarsıntıları, bu sarsıntılar qarşısında Türk insanının düşdüyü mənəvi-psixoloji çətinliyi, maddi böhranları, ölkənin siyasi-iqtisadi və mədəni çöküşünün səbəblərini günün hadisələri ilə birlikdə təsvir etmişdir.

1912-ci ilin dekabrından başlayıb 1913-cü ilin fevralına qədər davam edən Misir səyahəti zamanı şair qürbətdə olduğu günlərdə vətən məhəbbəti hisslərini “Hicran”, “Səcdə”, “Gecə”, “Çanaqqala şəhidləri” kimi şeirlərində ifadə etmişdir.

Mehmed Akif 1912-ci ildə “Süleymaniyyə kürsüsündə” başlığı altında “Safahat”ın ikinci kitabını çap etdirir. Bu kitab Türk ədəbiyyatı və mədəniyyəti baxımından daha çox diqqətəlayiq idi. 1913-cü ilin iyununda “Şafahat”ın üçüncü kitabı olan “Haqqın səsləri”ni çap etdirir. Bu kitab yalnız 1692 misralıq şeirdən ibarətdir. Kitab 1914-cü ildə iki dəfə, 1918 və 1924-cü illərdə çap olunmuşdur. 1914-cü ildə isə “Safahat”ın dördüncü kitabı olan “Fatih kürsüsündə” adlı mənzumələri çap edildi.

1914-cü ilin sonunda şair Berlinə getmiş, bu səyahət nəticəsində Avropanı yaxından tanımaq imkanı əldə etmişdir. O, üç ay sürən bu səyahət zamanı Qərbi yaxından tanıyır. O, Berlin səyahətindən aldığı təəssüratlarını 1915-ci ilin martın 8-dən etibarən nəşr etdirdiyi “Berlin xatirələri” adlı əsərində əks etdirmişdir. “Berlin xatirələri”nin ilk altı hissəsi 1915-ci ildə, digər hissəsi 1916-cı ildə, son üç hissəsi isə 1918-ci ilin iyulunda nəşr olunmuşdur. 1917-ci ildə o, 1914-cü ildən sonra yazdığı bəzi şeirləri ilə “Berlin xatirələri”ni bir yerə yığıb “Safahat”ın 5-ci kitabını nəşr etdirir.

Onu da qeyd edək ki, Mehmed Akifin 22 yaşından 35 yaşına qədərki şerlərinin heç biri, o cümlədən, sonrakı yaradıcılıq nümunələrinin müəyyən qismi "Safahat"a daxil edilməmişdir.

Mehmet Akifin "Safahat"ının "Asım" adlı fəsli sosial həyatın dəyərləndirilməsi ilə bağlı kitabın ən mühüm mənzum hissəsidir. "Asım" şairin altıncı kitabıdır və 2292 misradan ibarətdir. "Asım" 1924 və 1928-ci illərdə nəşr edilmişdir. Asimin şəxsində gənclik öz əksini tapmışdır. "Safahat"ın yeddinci kitabı isə "Kölgələr" adlanır. Bu kitab 41 şeirdən və 1374 misradan ibarətdir. 1933-cü ildə nəşr edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Mehmet Akif "İstiqlal marşı millətin malıdır" deyərək "Safahat"ta daxil etməmişdir. "Çanaqqala Şəhidləri" adı ilə məşhur ola şeir isə "Asım" kitabında özünə yer tapmışdır.

Şairin əsərlərinə bir milli ruh-türkçülük mövqeyi hakimdir. O öz yaradıcılığı ilə, əgər belə demək mümkündürsə, Türkiyə mübarizə ədəbiyyatının ən dolğun səhifələrini yazmışdır. Mehmet Akif Türkiyənin inqilabçı şairidir. O, xalqını azad və xoşbəxt görmək istəmiş, millətinin sevimli şairi adını qazanmışdır.

Mehmet Akif Ərsoyu dimdiyinə bir damla su götürüb yangını söndürməyə gedən göyərçinə bənzətmək olar. Mehmet Akif də həyatın ictimai-siyasi səhnəsində, ədəbiyyat, elm və maarif sahəsində göstərdiyi xidmətləri ilə doğma Vətəninin müdafiəsinə, millətinin nadanlıq və cəhəldən uzaqlaşaraq oyanmasına çalışmışdır. Onun əsərlərinin tədris prosesinə cəlb edilməsi layiqli gənc nəslin yetişməsində əvəzedilməz vasitə ola bilər.

Bu yarım-fəsildə şairin "Safahat"a daxil olan əsərləri nəzərdən keçirilmiş, onlarda şairin mövqeyinə aydınlıq gətirilmişdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəsli "**Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərində pedaqoji fikir və ideyalar**" adlanır və dörd yarım-fəsildən ibarətdir. "*Mehmet Akif Ərsoyun poeziyasında əxlaq tərbiyəsi problemləri*" adlanan birinci yarım-fəsil şairin poeziyasında irəli sürülən əxlaq tərbiyəsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Burada belə fikir ifadə olunur ki, tərbiyə çox mürəkkəb prosesdir. Bu proses məqsədyönlü, normal, xeyirxah münasibətlər şəraitində həmişə uğurlu olur. Böyüməkdə olan nəslin zehni, əxlaq, əmək fiziki tərbiyəsinə, estetik, dini, hüquqi baxışlarına istinad etmək pedaqoji cəhətdən həmişə faydalıdır. Mehmet Akif dövrünün ən aktual məsələlərindən biri də maarifin inkişafı məsələsi olmuşdur. Mehmet Akif Ərsoy da öz zamanəsinin qabaqcıl insanları kimi maarif və təhsili yaşadığı cəmiyyətin ən vacib, ən dəyərli məsələlərindən biri hesab edirdi.

Mehmet Akifin yaradıcılığı insanları elmi biliklərə yiyələnməyə səsləyir. Şair ictimai həyatın yeniləşməsində, nadanlıq və cəhəlin sona çatmasında maarif, elm və tərbiyənin rolunu önə çəkmişdir. O, xalqı oyatmaq üçün müasir elmlərin öyrənilməsinin vacib olduğunu bildirir və qeyd edirdi ki, "elmsiz bir millətin yer üzündən silinib gedəcəyi labüddür... Elmsiz və cahil bir millətin gələcəyi olmaz." Şair bildirirdi ki, elm həmişə ilhamı Qurandan almışdır. Onun fikrincə Quran təhsilinə hər zaman ehtiyac vardır. Bu da təsadüfi deyil. Bu müqəddəs kitabda təhsilin vacibliyi xüsusi vurğulanır.

Ərsoy müəllimin roluna dəyər verir və bildirirdi ki, şagirdlərin tərbiyəsində məktəbin rolu əvəzolunmazdır. Yaxşı pedaqoji hazırlığa malik olan maarif işçiləri uşaqların tərbiyəsinə daha səmərəli yolların cəlb edilməsinə çalışırlar.

Mehmet Akif Ərsoy təhsilin ailədən başladığını, təlim-tərbiyə işində məhz ailənin rolunun böyük olduğunu bildirirdi. O, təlim-tərbiyənin daha kiçik yaşdan verilməsinin vacibliyini qeyd edirdi. Məhz cahillik ailədən başlayaraq cəmiyyətin içinə soxulur. O, təlim-tərbiyənin çox kiçik yaşlarından verilməsinin tərəfindədir. Buna isə ilk növbədə ailənin köməyi ilə nail olmaq mümkündür.

Türk dünyasının ən vətənpərvər simalarından, öz ölkəsinin əsl vətəndaşlarından biri olan Mehmet Akif də əxlaqi dəyərlərdən uzaqlaşmını cəmiyyətin düşar olduğu ən vacib problemlərdən biri hesab edirdi. Onun poeziya yaradıcılığında əxlaqlı olmaq doğma torpağı sevmək, dostluq və barış, ədalət və mərhəmət kimi müsbət hisslərin formalaşmasında bir etalon kimi çıxış edirdi. O, gənclərin əxlaqi, dini, estetik, hüquqi və ailə tərbiyəsinə yüksək qiymət vermişdir.

Şairin poeziya yaradıcılığı məktəblinin şəxsiyyətinə mütəşəkkil, məqsədyönlü şəkildə təsir göstərərək, onlarda düzgün davranış adətlərinin və vərdislərinin formalaşdırılmasına, cəmiyyətə zidd hallara qarşı dözülməzlik münasibətlərinin tərbiyə olunmasına kömək edirdi.

İkinci yarım fəsil "*Mehmet Akif Ərsoyun poeziyasında hüquq tərbiyəsi*" adlanır. Burada şairin poeziya yaradıcılığında gənc nəslin əsl vətəndaş kimi böyüməsində mühüm rol oynayan hüquq tərbiyəsi araşdırılmışdır. Hüquq tərbiyəsi insan hüquqlarının pozulmasına qarşı barışmazlıq hissləri formalaşdıran məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil bir tərbiyə prosesidir. Hüquq tərbiyəsinin əsas vəzifələrinə hüquqa və hüquq normalarına aid gənc nəsldə hissiyatın yaradılması, qanunçuluğa inamın artırılması, hüquq normalana əməl edilməsi vəzifələri daxildir. İnsan

hüquqlarının öyrədilməsi şagirdlərin şəxsiyyətinə və ləyaqətinə hörmət olunmasına, istək və arzularına diqqət göstərilməsinə, onlarda öz qüvvələrinə, təbii imkanlarına, bilik və bacarıqlarına, gələcəkdə cəmiyyət üçün yararlı olmalarına inam yaranmasına, müstəqillik, prinsiplilik və qətiyyətlik kimi xüsusiyyətlərin formalaşdırılmasına etibarlı zəmin yaradır.

Mehmet Akif Ərsoyun poeziyasında da insan hüquqları məsələsinə geniş yer verilir. Qeyd olunan vəzifələr baxımından Mehmet Akif Ərsoyun yaradıcılığının təhlili göstərir ki, şair hüquq tərbiyəsi, xüsusilə, insanların haqqa-ədalətə, qanunçuluğa hörmət edilməsi ilə bağlı məsələlərə dönə-dönə toxunmuş, müvafiq fikirlər irəli sürmüşdür.

Mehmet Akif Ərsoy qadın hüquqları məsələsinə toxunmaqla hamını anaya-qadına hörmət etməyə çağırırdı. Şairin əsərlərindən də görünürdü ki, insanın hüquqi şüurunun və hüquqi mədəniyyətinin səviyyəsi uşaqlıqda ona verilən tərbiyədən bu və ya digər dərəcədə asılıdır. Şair böyüməkdə olan nəslə mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında hüquq tərbiyəsi ilə əxlaq tərbiyəsinin bir-biri ilə bağlayırdı. O, bildirirdi ki, hüquq tərbiyəsi ədalətli olmağı öyrədir. Hamı qanun qarşısında bərabərdir. Həyatda şərəfin qorunması onun tərbiyə edilməsində ən mühüm məsələdir. Mehmet Akif hüquqi tərbiyədə sosial vicdana yiyələnməyin vacib olduğunu önə çəkir, cəmiyyəti də böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsindəki bu məsələyə diqqəti yönəltməyə çağırırdı.

Üçüncü yarımfəsil *“Mehmet Akif Ərsoyun poeziyasında estetik tərbiyə”* adlanır və burada estetik tərbiyə problemlərinə toxunulur, şairin poeziyası əsasında həmin tərbiyənin mahiyyəti açılır. Qeyd olunur ki, estetik tərbiyə insanları çirkinliyə, eybəcərliyə qarşı mübarizə aparmağı öyrədir. Tərbiyənin bu növü gənc nəslə əxlaqi, əqli, fiziki cəhətdən kamilləşdirir. Estetik tərbiyənin bir mühüm vəzifəsi həm şəxsin özünü, həm də ətrafındakıları gözəlləşdirməyə çalışmasıdır. Estetik tərbiyə uşağın mənəvi tərbiyəsi, dünyagörüşünün formalaşması prosesi ilə sıx əlaqəli şəkildə aparılmalıdır.

Estetik ideyalar və ideallar Mehmet Akif irsində də özünə layiqli yer qazanmışdır. Mehmet Akif Ərsoyun estetik görüşləri böyüməkdə olan nəslin əxlaq tərbiyəsində mühüm yer tutur. Mehmet Akif göstərir ki, tərbiyənin məqsədi saf əxlaqlı, mənəvi inkişaf etmiş insan tərbiyə etməkdir. O, bildirir ki, insanın Allah qarşısında, özü, ailəsi, ölkəsi və xalqı, o cümlədən bəşəriyyət qarşısında borcu və vəzifələri vardır. Bunlara riayət edilməsi gənclərin əxlaq tərbiyəsində əsasını təşkil edir. Məhz belə

tərbiyənin formalaşdırılması isə Mehmet Akifin estetikasında özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Mehmet Akif Ərsoyun şeirləri daxilən gözəllik yaradır. Yaşadığı əsrin ağrılarını, ziddiyyətlərini göstərməklə gəncləri azadlıq, öz hüquqları uğrunda mübarizəyə səsləyən Mehmet Akif ictimai quruluşu dəyişməyi tələb edir, alovlu bir vətənpərvər kimi insanları mübarizəyə səsləyirdi. Gənc nəslin xarici və daxili düşmənlərə, əxlaqsızlıqlara, pislərə qarşı barışmaz ruhda tərbiyə edilməsi isə Mehmet Akifin estetik tərbiyəsinin ana xəttini təşkil edir.

Həyatdakı mənəvi gözəlliyi başa düşməyi və qiymətləndirməyi böyüməkdə olan nəsilə öyrətmək Mehmet Akif yaradıcılığının tərbiyəvi xüsusiyyətlərindən biri idi. Mehmet Akif Ərsoyun estetik tərbiyəsi mənəvi təmizlik deməkdir.

“*Mehmet Akif Ərsoyun poeziyasında ailə tərbiyəsi*” adlı dördüncü yarımfəsil isə ailə tərbiyəsi problemləri, onlar yaradan amillər və ictimai-sosial mühit, uşaqların tərbiyə edilməsində ailənin tutduğu yer haqqında məlumat verir və Mehmet Akifin ailə tərbiyəsi haqqında fikirləri təhlil edilir. Ailə ictimai tərbiyəçidir. Ailənin öz övladlarına düzgün tərbiyə verməsi, öz uşaqlarının inkişafı və tərbiyəsi üçün məsuliyyət daşması çox vacib məsələlərdən biridir. Ailədə tərbiyənin bütün növləri həyata keçirilir. O, ənənələrin, keçmiş nəsillərin təcrübəsinin qoruyucusu və ötürücüsüdür. Fərd ailədə sosiallaşır, bəşəriyyətə uğurla xidmət etmək üçün zəruri olan keyfiyyətləri əldə edir. Ailənin gücü və cazibəsi, mahiyyəti onun sosial birlik, kiçik sosial qrup və sosial institut kimi xarakterizə edilməsi ilə bağlıdır.

Mehmet Akif Ərsoy insanpərvərliyin parlaq nümunəsi kimi valideyin-övlad və ata-ana münasibətlərini önə çəkirdi. O, bu kiçik dövlətdə qarşılıqlı məhəbbətin, hörmət və izzətin vacib olduğuna həmişə diqqət yetirirdi. O, cəmiyyətdəki cahilliyin səbəblərindən birini qadınların, qızların savadsızlığında görür və onların təhsilinə yüksək qiymət verirdi. Qadın hüquqlarını müdafiə edərək, mənliliyi alçalmış, tapdanmış, lazımsız bir əşya kimi kənara atılmış qadınların taleyini əks etdirmək və buna münasibətini bildirməklə, o, gənclərə bildirirdi ki, qadına münasibətin dəyişməsi, qadın zorakılığına son qoyulması məhz ailədə tərbiyə olunur. Məsələn, “Köse İmam” şeirində ərinin yenidən evlənməsi üzündən evindən küçələrə atılacağı günü dəhşətlə gözləyən qadının sözləri cəmiyyətdə bu incə məxluqlara qarşı münasibətlərin hələ də dəyişilmədiyini göstərirdi. Mehmet Akif ailənin dağılmasının bir səbəbini də cəmiyyətdə dinə mövhumatçılıqla yana-

şılmasında, qadına, ailəyə dair İslami fikirlərin yanlış yozulmasında görürdü. Ailədaxili münasibətlərin pisləşməsi, ər-arvad arasındakı münasibətlərdə hörmətsizliyin, cahillik və nadanlığın meydana gəlməsi şübhəsiz ki, öz təsirini uşaqların taleyində göstərir.

Beləliklə, Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərində ailə tərbiyəsi ilə bağlı geniş bir sosial tənqidin yer aldığına şahidi oluruq. Şair sübut etməyə çalışır ki, güclü ailə-güclü dövlət və sağlam cəmiyyət deməkdir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslində belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, gənc nəslə vətənpərvərlik, əməksevərlik, yoldaşlıq, dostluq, elmə, biliyə dərin maraq, doğruluq və düzlük, qadına qayğılı münasibət, onun saf məhəbbətinə inam ruhunda tərbiyə etməkdə Mehmet Akif Ərsoy ədəbi irsi tükənməz xəzinədir. Onun irəli sürdüyü humanist, nəcib əxlaqi keyfiyyətlərlə bağlı olan bütün ideyalar bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Mehmet Akifin əsərlərini səhifə-səhifə vərəqlədikcə onun nadanlığın, cəhəlin, savadsızlığın ləğvində təlim-tərbiyəyə yüksək dəyər verdiyinin şahidi oluruq.

Mehmet Akif Ərsoy böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin "Yer üzərində yaranmışların ən şərəfli insandır" ideyasını davam etdirir və bu ideyanı bütün əsərlərində diqqət mərkəzində saxlayır. Şairin qəhrəmanları məhz bu ideyanın daşıyıcılarıdır.

Bu böyük ədibin təlim-tərbiyə ilə bağlı maarifçi ideyalarında, pedaqoji görüşlərində Azərbaycan ədəbiyyatının ustad sənətkarlarından biri olan Hüseyn Cavidlə mənəvi bir yaxınlıq, əlaqəlilik var idi. Mehmet Akif Türkiyə üçün nəyi ifadə edirdisə, Hüseyn Cavid də Azərbaycan üçün eyni mənəni verirdi.

Hüseyn Cavid ali təhsilini 1906-1910-cu illərdə İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakultəsində almış, Mehmet Akifin tələbəsi olmuş, şeirlərinin bir çoxunu da məhz bu ölkədə yazmışdır. O, Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında bu illərdə baş vermiş hadisələrlə yaxından tanış olmuşdur. Mehmet Akif Hüseyn Cavidin maarifçi dünyagörüşünün formalaşmasında yaxından iştirak etmişdir.

Onların hər ikisi müasirləşmə, zamanın tələblərinə əsaslanan tərbiyəedilmə ideyasını həyatı məqsədlər vəhdətində götürür və onun insanın kiçik yaşından fizioloji, sosial-mənəvi inkişafına uyğun olaraq, mərhələli formalaşmasını nəzərə alırdı. Mehmet Akif qadına yüksək qiymət verir, uşağın tərbiyəsində ananın rolunu önə çəkirdi. Hüseyn Cavidin "Qadın", "Qız məktəbində", "Şərq qadını", "Pəmbə carşaf", "Bir qızın son fəryadı, yaxud zindan güşəsindən bir səs", "Dəniz pərisi", "Get", "Qəmə" kimi

şeyirlərində qadının tərbiyəsi məsələsi önə çıxarılır, onu əsarət altına salıb boğanlara qarşı nifrət hiss olunurdu. Şair qadına “ sevgili həşirə...”, “şəfqətli mələk” deyə müraciət edərək onu əsrlər boyu özünə qarşı edilən əziyyətlərə dözməyəyə çağırır. “Pəmbə carşaf” şeirində Hüseyn Cavidin qadın azadlığı probleminə, milli və dini dəyərlərə münasibəti hiss olunur.

Mehmet Akif Ərsoyun bu məsələyə münasibəti “Köse İmam”, “Məhəllə çayxanası”, “Kor Neyzen”, “Meyxana” kimi şeirlərində ifadə olunur. Qadına edilən hörmət Mehmet Akif Ərsoyun və Hüseyn Cavidin ailəyə və bu mühitdə böyüyən övladların tərbiyəsinə yaxından diqqət yetirmələrindən xəbər verir. Bu ocağı quran valideynlər öz valideynlik borcunu verməli, uşaqlarını cəmiyyətə yararlı üzvü kimi tərbiyə etməlidir.

Hüseyn Cavid və Mehmet Akifi uşaq hüquqları, açıqdan küçələrə atılan, valideynlərini vaxtsız itirərək özündən kiçik bacı-qardaşları üçün çörək pulu qazanmağa çıxan, hətta nəzarətsiz qalaraq səfil həyat sürən uşaqların acınacaqlı taleyi çox düşündürürdü. Bunu H.Cavidin “Küçük sərsəri”, “Öksüz Ənvər”, Mehmet Akifin “Küfe”, “Xəstə” şeirlərində görmək mümkündür.

Şair əsərlərində bir pedaqoq kimi çıxış edərək diqqətini təlim və tərbiyədə islamın rolu məsələsinə yönəldirdi. O, oğlan və xüsusilə də qızların təhsilə cəlb edilməsində problemin həllinə mane olan dini ehkamlara, mövhumata və xurafata qarşı çıxırdı.

Mehmet Akif də qız və oğlanları təhsil almağa çağırır, bu yolda isə İslamın mühüm rol oynadığını söyləyirdi:

Bu gün anasır- İslamı bir deni cereyan
Sürüklüyor ki: Bakın, nerden eyliyor nebean,
Felaketin başı, hiç şüphe yok, cəhaletimiz,
Bu derde çare bulunmaz-ne olsa-mektebsiz.

Bu qüdrətli qələm sahibləti mövhumata, cəhalətə, fanatizmə, nadanlığa qarşı mübarizə apararıq maarifçi şairlər olmuşlar. Onlar təlim-tərbiyənin düzgün təşkil olunması üçün məktəbin roluna yüksək qiymət vermişlər. Əxlaqi-mənəvi dəyərlərin öyrədiciyi kimi tərbiyə və təlim haqqında söylədikləri fikirləri bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslı “**Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərinin müasir türk tərbiyə sistemində yeri**” adlanır və o, iki yarımfəsildən ibarətdir. “*Mehmet Akif Ərsoyun tədris programında verilən əsərləri və onların öyrənilməsi metodikası*” adlı birinci yarımfəsil ədəbiyyat dərslərində bədii əsərlərin öyrənilməsi metodikası məsələlərinə toxunur, onların gənc nəslin tərbiyəsindəki əhəmiyyətindən söhbət açır, təlim

prosesində Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərinin əsasında şagirdlərdə vətənpərvərlik, hüquqi, estetik, dini dünyagörüşünün formalaşması məsələlərini araşdırır. Üçüncü fəslin *“Sinifdən xaric işlərdə Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti”* adlı növbəti yarım fəslində şagirdlərin tərbiyə olunması prosesində Mehmet Akifin əsərlərinin sinifdən xaric işlər vasitəsilə öyrənilməsi məsələsinə aydınlıq gətirildi. Burada belə bir fikir ifadə olunur ki, ədəbiyyatın tədrisi sahəsində sinifdən xaric işin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu sahədə həyata keçirilən bütün tədbirlər dərslər zamanı bədii ədəbiyyatdan verilən məlumatı, biliyi dərinləşdirir, möhkəmləndirmək məqsədini qarşıya qoyur, digər tərəfdən isə şagirdlərin qabiliyyət və meyillərini inkişaf etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatın tədrisi zamanı sinifdən xaric işlərə diqqət verilmədikdə zaman təlim-tərbiyə işində o qədər də müvəffəqiyyət əldə etmək mümkün olmur.

Şagirdlərin elmi və bədii təfəkkürünün inkişafı çətin, həm də uzunmüddətli bir prosesdir. Buna görə də istənilən fənnin tədrisi zamanı yalnız dərslər saatları ilə kifayətlənmək olmaz. Təcrübə göstərir ki, sinifdən xaric tədbirlər şagirdlərin təlimə marağını artırmaqla yanaşı, həm də onların nitq mədəniyyətinə qüvvətli təsir göstərir, mənəvi tərbiyəsini daha da təkmilləşdirir. Sinifdən xaric işlərin təşkilində məktəblilərin müstəqilliyi, təşəbbüsçüluğu nəzərə alınmalıdır.

Mehmet Akif Ərsoyun yaradıcılığı ilə şübhəsiz, bir-iki dərslərin gedişində ətraflı şəkildə tanış olmaq çox çətindir. Bunun üçün də, müəllim müəyyən vaxtlarda əlavə məşğələlər keçirir. Məsələn, ədəbiyyat üzrə fənn dərslərinə şairin həyatı, əsərləri, haqqında yazılan elmi-tədqiqat əsərləri ilə ətraflı şəkildə tanış olmaq mümkün olur. Belə məşğələlər zamanı Mehmet Akifin *“Safahat”* əsərinin nəşrini təqdim etmək, buradan müəyyən əsərləri uşaqlara ifadəli şəkildə oxutdurmaq, həmin şeirlərin məzmununun öyrənilməsi ilə bağlı tapşırıqlar verilir. Məsələn, Mehmet Akifin *“Bülbül”* şeirinin uşaqlara tanıtdırılması üçün əsər üzərində ifadəli oxunun keçirilməsi məsləhət görülür.

Ədəbiyyat təbliğinin vasitəli metodundan biri oxucu konfranslarıdır. Ədəbiyyat müəllimindən burada əsasən şagirdlərdə mütaliyəyə, kitabla maraqla oyanmaq tələb olunur. Konfranslar məzmun və məqsədinə görə tematik və hesabat xarakterli ola bilər.

Oxucu konfranslarının məqsədi şagirdləri nəzərdə tutulan elmi-siyasi, bədii və s. ədəbiyyatın mütaliəsinə alışdırmaqdır. Təlim prosesində *“Oxunmuş əsərlərin öyrədilməsi”* dərsləri xüsusilə effektivdir. Bu dərslərdə

mütaliə əsasında qazanılmış biliklər qiymətləndirilir, əlavə tapşırıqlar verilir. Mehmet Akif Ərsoyun şeirlərinin toplanaraq nəşr olunduğu "Safahat" kitabı əsasında "Ümumiləşdirici dərslər" keçirilməsi də çox maraqlıdır. Bu zaman şagirdlər şairin əsərlərinin demək olar ki, çox hissəsi ilə tanış olmaq imkanı əldə edə bilirlər. Belə dərslərdə ədəbiyyat müəllimi ilə yanaşı tarix müəlliminin də iştirakı mümkündür.

Tematik konfranslar hər hansı müasir siyasi, elmi, tərbiyəvi problemlərə həsr edilir. Konfransın məqsədi şagirdləri Mehmet Akifin digər əsərləri ilə tanış etməkdir. Konfransın gedişində şairin həyat və yaradıcılığını əks etdirən ayrı-ayrı əsərlərə istinad edilməli, maraqlı fakt və materiallardan nümunələr gətirilməlidir.

Sinifdən xaric işlərin sırasında daha geniş şəkildə keçirilə bilən kütləvi tədbirlər vardır. Bunlardan biri də ədəbi-musiqili gecələrin keçirilməsidir. Belə kütləvi iş şagirdlərin zövqünü daha da inkişaf etdirir, onlarda bədii yaradıcılığı fəallaşdırır, yeni yaradıcı münasibətlərin yaranmasına, şagirdlər arasında dostluq hisslərinin möhkəmlənməsinə səbəb olur. Söz ilə musiqidən istifadə mövzunun aid olduğu dövrü daha yaxşı hiss etməyə kömək edir.

Mehmet Akif Ərsoyun həyatı və yaradıcılığına həsr olunmuş musiqili gecələrin keçirilməsi, ədəbi-bədii kompozisiyaların hazırlanması da bu baxımdan yerinə düşər. Viktorinaya hazırlıq dövrü: şagirdlər M.A.Ərsoyun şeirlərini, xüsusilə "Safahat"-ı, onun haqqında yazılmış kitabları oxuyurlar. Hər sinfin şagirdləri Ərsoy şeirlərindən bir neçəsini səhnələşdirərək məşq edirlər. Məsələn, şairin "Xəstə", "Küfə", "Köse İmam", "Qarı ilə Ömər" kimi mənzum hekayələrini səhnə üçün şagirdlərə vermək olar.

Şagirdlərin bir qismi şairin şeirlərinin əzbərdən və ifadəli oxusuna hazırlanırlar. Bu zaman "İstiqlal marşı", "Çanaqqala şəhidlərinə", "Hürriyyət", "Bülbül", "Leyla" şeirlərini, "Süleymaniyyə kürsüsündə", "Asim" kimi əsərlərindən müəyyən parçaları götürmək olar.

Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərinin təqdimatı da çox maraqlıdır. Bu zaman uşaqlar şairin müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuş əsərləri haqqında məlumat əldə edə bilirlər. 5-6-cı sinif şagirdlərinin iştirakı ilə Mehmed Akifin "İstiqlal marşı" və "Çanaqqala şəhidlərinə" dair səhərciklər hazırlamaq olar. Bu səhərciklərin səmərəliliyini artırmaq, diqqəti daha çox daxil etmək üçün oraya ədəbi oyunların cəlb edilməsinin didaktik və tərbiyəvi rolu böyükdür. Belə oyunlar tədbiri canlandırır və uşaqları düşündürür, məşğul edir və bu yolla da daha çox kitab mütaliə etməyə həvəs oyadır.

Sinifdən xaric işlər zamanı elektron nəşrlərdən ibarət kitab sərgilərindən, slaydlardan, bədii və sənədli filmlərdən və digər videogörüntülərdən istifadə edilə bilər ki, bu da dərslərdə təbiq edilən əyaniliyi daha da gücləndirir.

Müasir cəmiyyətdə elm və texnikanın sürətlə inkişaf etməsi onun bütün fəaliyyət sahələrinə tətbiqini tələb edir. Bu baxımdan Mehmet Akif Ərsoya həsr olunmuş məlumat bazasının, veb-saytın və ya bloqun hazırlanması da çox maraqlıdır.

Sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlər zamanı iş həm bir, həm də bir neçə siniflə, hətta bütün məktəblə aparılır. Sinifdən xaric tədbirdə şagirdlərin fəallığına, müstəqilliyinə, yaradıcılığına daha geniş yer verilir. Sinifdən xaric tədbirlər zamanı həm yaxşı, həm də zəif oxuyan şagirdləri eyni dərəcədə əhatə etmək mümkündür.

Tədqiqatımızın nəticələri göstərdi ki, ortaq mənəvi dəyərlərə malik Türk və Azərbaycan bədii nümunələrindən istifadə etmək gələcək nəsillərdə turançılıq hisslərinin daha da genişləməsi və möhkəmlənməsinə xidmət edir. Vətənə, torpağa bağlılıq hisslərinin formalaşmasına yardım göstərir. Türk dünyasına mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsinə münbit şərait yaradır. Apardığımız belə tədqiqatlar həm də Türk-Azərbaycan pedaqoji əlaqələrinin genişlənməsinə yol açır.

Tədqiqat aşağıdakı **nəticələrə** gəlməyə əsas vermişdir:

1. Mehmet Akif Ərsoy Türk-İslam dünyasının mütəfəkkir sənətkarı kimi türk ədəbiyyatının zənginləşərək dünya ədəbiyyatına qovuşmasında və türk ədəbi-elmi, nəzəri-estetik fikrinin müəyyənləşməsində mühüm rol oynamışdır. Mehmet Akif Ərsoy qələmə aldığı şeirlərinin mövzu və ideya-məzmun istiqamətini islami-irfani və turançılıq istiqamətinə yönəltmişdir.

2. Mehmet Akif Ərsoy Türk ədəbiyyatında bir əxlaq və fəzilət təmsali kimi şöhrət tapmışdır. Həyata realistikasına baxan Mehmet Akif türk poeziyasında ictimai məsələlərə ən çox diqqət yetirən şair olmuşdur. Onun mənzum hekayələri və əxlaqı, öyüd verən didaktik şeirləri böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsində, onun mənəvi müsbət istiqamətdə inkişaf etməsində mühüm rol oynamışdır.

3. Türkiyə tarixinin XIX-XX əsrlər dövrünün ən tanınmış simalarından biri olan Mehmet Akif Ərsoy haqqında əldə etdiyimiz bilgiler onun gənc nəslin tərbiyəsində nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olmasından xəbər verir. Bacarıqlı ictimai xadim və söz ustası olan Mehmet Akif Ərsoy həyatını, poetik yaradıcılığını cəmiyyətin ictimai-sosial problemlərindən kənara çəkə bilməmişdir. Milli mübarizə, maarifçilik, mənəvi dəyərlər şair

və ictimai xadim olan Mehmet Akif Ərsoy ömrünün ən böyük qazancı, ən qiymətli xəzinəsidir.

4. Elə orta məktəbdə də ədəbiyyat dərslərində tədris edilən bədii əsərləri müəllifin, sənətkarın şəxsiyyətinə əsasən seçirlər. Çünki mənən zəngin, el yolunda canından keçən, öz həyatı ilə hamıya örnək olan şəxsiyyətlərin bədii irsinə müraciət edilir. Mehmet Akif Ərsoy Türkiyə ədəbiyyatında daha çox lirik-epik şeirləri ilə tanınmışdır.

5. Mehmet Akif Ərsoy öz əsərlərində ictimai hadisələrə toxunmuş və onları yalnız bir siyasətçi kimi deyil, həm də bir tərbiyəçi, pedaqoq baxımından təhlil edə bilmişdir. O, “İstiqlal Marşı”nın müəllifidir və Türk şeirinə əsl realizmi gətirmişdir.

6. Onun yaradıcılığında maarif məsələlərinə, cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərə diqqət yetirilmişdir.

7. Mehmet Akif Ərsoy öz poetik irsi ilə böyüməkdə olan nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində yaxından iştirak etmiş və onlarda mübariz ruh aşılaya bilmişdir.

8. Şeirlərində İslam dinindən qaynaqlanan dini bir lirizm mövcuddur və onun əxlaqi görüşləri demək olar ki, bu təməldən qaynaqlanaraq və müasirləşərək cəmiyyətin tələblərinə cavab verməyə çalışmışdır.

9. Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərində əxlaq tərbiyəsi məsələlərinə yeni müstəvidən, yeni pedaqoji təfəkkür baxımından yanaşılmışdır. Onun əsərlərində əxlaq tərbiyəsinin məzmununa aid olan insanpərvərlik, sadəlik, halallıq, dostluq, düzlük, doğruluq, vətənpərvərlik, həmrəylik, namusluluq, ədalətlik kimi mənəvi keyfiyyətlər təbliğ edilmiş, paxıllıq, yalan danışmaq, böhtan atmaq, satqınlıq, ikiüzlülük, qorxaqlıq, iradəsizlik, etibarsızlıq kimi mənfi cəhətlər tənqid edilmişdir.

10. Şairin yaradıcılığında ata-anaya məhəbbət, övladlara yüksək qayğı, ağsaqqallara dərin ehtiram və hörmət hissi də öz əksini tapmışdır. O, gənclərin tərbiyəsində ailənin önəmli yer tutduğunu şeirləri vasitəsilə döndərməyə çalışmışdır.

11. Mehmet Akifi insanların hüquq bərabərliyi məsələsinə də toxunmuş, qadın və uşaqların hüquqsuzluğunun cəmiyyətdəki cahillikdən irəli gəldiyini söyləmişdir.

12. Şairin lirikası, insanın mənəvi aləminə, duyğu və düşüncələrinə güclü təsir göstərərək, onda estetik hisslərin yaranmasına səbəb olur. Bu baxımdan Mehmet Akif öz şeir və poemaları, mənzum hekayələri ilə böyüməkdə olan nəslin estetik tərbiyəsində yaxından iştirak etmişdir.

Beləliklə, disertasiyada Mehmet Akif Ərsoyun zəngin, forma və məzmunca maraqlı yaradıcılıq yoluna nəzər salınmış, onun türk ədəbiyyatındakı mövqeyi müəyyənləşdirilmiş və əsərlərinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri təhlil olunmuşdur. Şairin əsərlərinin müasir təlim metodlarından istifadə edilərək orta məktəbdə dərslər və sinifdən xaric işlərdə tədrisi və öyrənilməsi məsələləri təhlil olunmuşdur. Tədqiqat işində Mehmet Akif Ərsoyun tərbiyənin ayrı-ayrı tərkib hissələri ilə (zehni tərbiyə, əxlaq tərbiyəsi, estetik tərbiyə, əmək tərbiyəsi, iqtisadi tərbiyə, ekoloji tərbiyə, hüquq tərbiyəsi) bağlı görüşlərinin təhlili əsasında aşağıdakı **təklifləri** vermək mümkündür:

1. Azərbaycanın ümumtəhsil məktəblərinin tədris proqramına Mehmet Akif Ərsoyun mənəvi-əxlaqi dəyərlərlə zəngin olan bir çox digər əsərlərinin daxil edilməsi;

2. Azərbaycan və Türkiyənin orta ümumtəhsil məktəblərində Mehmet Akif Ərsoy irsinin təbliği zamanı müəllim, ailə və ictimaiyyətin əlbir işinin daha da genişləndirilməsi;

3. Şagirdlərin mənəvi-əxlaqi, hüquqi, estetik tərbiyəsinə köməklik etmək məqsədilə şairin bədii irsinin təbliğində sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərin sayının artırılması;

4. Şairin əsərlərinin tərbiyə işində əhəmiyyətini artırmaq üçün daha müasir/fəal interaktiv təlim metodlarından istifadə edilməsi.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı **əsərlərində** öz əksini tapmışdır:

1. Yunus Əmrə yaradıcılığında əxlaq tərbiyəsi / Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq elmi konfransı, Qafqaz Universiteti, 2013, 26-27 Aprel, s.504-505.

2. Psixoloji danışıqlıq və rəhbərlik nədir nasıl yapılır? / Gənc tədqiqatçıların I beynəlxalq Elmi konfransı, Qafqaz Universiteti, 2013, 26-27 Aprel, s.669-670

3. Mehmed Akif Ərsoy-vətəndaş-şair // Pedaqoji Universitet Xəbərlər, 2013, №2, s.285-288

4. Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığında əxlaqi prinsiplər // Odlar yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, 2013, №38, s.143-147

5. Mehmet Akif Ərsoyun “İstiqlal marşı” və “Çanaqqala şəhidləri” şeirlərinin orta məktəbdə tədrisi yolları // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, 2014, №3, s.77-80

6. Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığında hüquq tərbiyəsi məsələləri // Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər, 2014, №1, s.105-110.

7. Mehmed Akif Ərsoyun şeirlərində elm və mədəniyyət məsələləri // Bədən tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri, 2014, №1, s.248-252.
8. Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərinin tərbiyəvi əhəmiyyəti // Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu, Elmi Əsərlər, 2014, №3, s. 207-210.
9. Mehmet Akif Ərsoyun şeirlərinin orta məktəbdə tədrisi yolları / Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XIX Respublika Elmi Konfransı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2015, 7-8 aprel, s.260-262
10. Mehmet Akif Ərsoy və milli-mənəvi keyfiyyətlər / Azərbaycan dillərinin tədrisinin aktual problemləri: Respublika Elmi Praktiki Konfransı, Azərbaycan Dillər Universiteti, 2015, 4-5 may, s.310-312.
11. Mehmet Akif Ərsoy yaradıcılığının sinifdən xaric işlər vasitəsilə təbliği üsulları // Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Xəbərləri, 2015, №1, s.102-105
12. Mehmet Akif Ərsoyun əsərlərinin müasir tərbiyə sistemində yeri // Bakı Qızlar Universiteti, Elmi əsərlər, 2015, №1, s.70-73
13. Педагогические мысли и идеи в произведениях Мехмета Акифа Эрсоя // Ученые записки Национального Педагогического Университета имени М.П.Драгоманова. Философия. Выпуск 94., 2015, №3 с.309-311
14. Mehmet Akif Ərsoyun ictimai-siyasi görüşləri / Qafqaz Universiteti Gənc tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı, 2015, 17-18 aprel, s.1314-1315.

**Вопросы воспитания в произведениях
турецкого поэта Мехмета Акифа Эрсоя**

Резюме

Воспитание играет большую роль в формировании национального сознания, национальной чести и достоинства молодого поколения. В результате этого определяется обязательства перед родиной, обществом и семьей.

В этом процессе школа и пропаганда литературы, ее идеологическое и воспитательное направления имеют важное значение. Среди таких литературных шедевров есть и сочинения великого турецкого поэта и общественного деятеля Мехмета Акифа Эрсоя. Его работы отличаются чувством патриотизма и высокой морали. Свое назначение как поэта Мехмет Акиф видел в вольнолюбии, в защите бесправных людей, в народности. Воспитать гармонично развитого с высокими нравственными и эстетическими качествами человека задача каждого учителя.

В диссертации исследовались вопросы педагогики и моральной, патриотической, юридической, эстетической, семейной воспитания в творчестве М.А.Эрсоя. Роль его творчества в воспитании школьников изучалась в видах и формах внеклассной работы, как диспуты, музыкально-литературные вечера, читательские конференции, выставки. Была проведена педагогический эксперимент в Баку, Анатолу Литсейи и в лицее имени академика Зарифы Алиевы. Во время эксперимента использовались интерактивные методы обучения.

Education issues of Mehmet Akif Ersoy's works

Summary

The young generation in shaping the national consciousness, national honor and dignity has played an indispensable role in the development of education. The commitment to nurture the soil as a result of this service, a new generation of civic loyalty to freedom and independence and calls for modernization. In addition to the teacher's activity in the educational process, it has a major role in the direction of promoting the idea of the literature. That's why they are the finest examples of the Azerbaijani and world literature are taught. Among the creation of such works are distinguished by a sense of patriotism and high moral distinguished by Mehmet Akif Ersoy has one of the masters of the craft.

Mehmet Akif Ersoy worked all issues, not just in public view images created, but also educators, teachers are also in the eyes. Her nurturing creativity in almost all kinds of help to the younger generation to develop and grow as a true citizen of the trends are. Testament to the young generation of his poems from time to time it is necessary to do so.

Mehmet Akif educational meetings to examine issues related to the thesis of his works in modern Turkish and Azerbaijani education system is designed to identify the place. Mehmet Akif Ersoy taught the importance of teaching experimental works, established by the way, In order to reveal the importance of reading aloud in class activities and educational works, the reader conferences, round tables, debates, literary nights, book exhibitions, book discussions and was informed about the use of other types. The impact of students' intellectual and creative heritage of the poet in order to determine cognitive training interactive / active teaching methods were used.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГЮДЕР АСЛАН МЕХМЕТ ГАСАН

**ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ТУРЕЦКОГО ПОЭТА МЕХМЕТА АКИФА ЭРСОЯ**

5804.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по педагогика

БАКУ - 2016